

CSÜLLÖG GÁBOR*

A KÁRPÁT-MEDENCEI ÁLLAMTÉR PROBLÉMÁI TRIANON UTÁN

STATE SPACE PROBLEMS IN THE CARPATHIAN BASIN AFTER THE TRIANON

ABSTRACT

After the Trianon Peace Treaty had come into force, Hungary and its succession states in the Carpathian basin were facing serious problems of spatial structure. The hasty and rough changes in the borders produced different spatial structures on both sides of the borders. The centers of the succession states were outside the basin. The ancient transit routes running across the region were blocked. The borders ceased to function as connectives and they became inactive. Politics following 1920 forced closure and isolation on the majority of the succession states, as a result of which most regions within the Carpathian basin found themselves in a peripheral situation. In Hungary, the external dictate created a situation which reached the country unprepared. The transformation of the internal spatial processes appeared as a strong need from the very beginning, which, as was opposed by the official revisionist politics, took a long time to start.

A Kárpát-medence területén Magyarország és a területéből kialakított utódállamok a trianoni szerződés életbelépése után komoly térszerkezeti problémákkal találták magukat szembe, olyanokkal, amelyek később nem egyszer vezettek az akkor kialakított állami területiség újbóli megváltoztatásához. A felbontott térstruktúra nem csak az eltelt kilencven évben okozott gondokat az országok területi egyensúlyában, de ma is komoly feladatot jelent a működőképes térstruktúrák kialakítása. Az államok ez irányú megoldási törekvése politikai motiváltságuknál fogva több okból is folyamatos kudarcot eredményezett, mert szembe mentek a valós téráramlási folyamatokkal és a több évszázada kialakult történeti régiók térkapcsolati rendszerével, valamint a 19. század végén megjelenő új gazdasági-társadalmi folyamatok térszerkezeti igényeivel is.¹ Sőt a területszerzési vágytól fűtve az egymás közötti felosztásban sem tudtak működőképes megoldásokat találni.

A gyors és durva határváltozások eltérő térszerkezeti fejlődést hoztak a határok minden oldalán. Az utódállamok központjai a Kárpát-medencén kívül voltak, a térségen átmenő évezredes tranzitvonalak elzáródtak és a határok kapcsolattartó szerepe megszűnt, a határok passzívává váltak.² A legtöbb ország esetén ez a folyamat azzal járt, hogy az új határok³ a korábbi egységes térszerkezetet megbontva, azokon belül jelentek meg, gyakran eltorzítva a térszerkezeti vonalakat és a regionális központok vonzásterkeit. A politikai szándéktól függően a határok elsősorban szétválasztó szerepet kaptak. Az utódállamok többségénél az 1920 utáni politika a lezárást, és az elzárkózást erőltette, aminek következtében Kárpát-medencén belüli határ menti térségeik többsége periféria helyzetűvé vált. A szomszédos országok részére az odakerülő struktúra beépített gazdasági értéke jelentős pozitívum volt, de a hasznosítás problémája az eltérő regionalizációs célok és a határ menti peremhelyzet miatt hosszú ideig fennállt. Nem változtatott ezen az 1945 után meginduló, erősen politi-

* PhD., egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz- és Földtudományi Intézet.

kailag szabályozott fejlesztés sem, mivel a legtöbb országban a határ menti térségek jelentős része hátrányba került a centrumtérségekkel szemben. Az országok eltérő fejlettsége és fejlődési iránya miatt bizonyos határok egyben európai törésvonalakat is megjelenítettek.

1920-ban Magyarország területének, népességének, gazdasági erőforrásainak, összefüggő település- és vasúti hálózatának, beépített értékeinek, közigazgatási struktúrájának jelentős részét elveszítette.⁴ A korábban nagytérségi központ Budapest alapvető működési háttér nélkül maradt és a regionális erőterek is szétszakadtak, jelentős részük az utódállamoké lett, a trianoni Magyarországon inkább csak erőter „csonkok” maradtak.⁵ Az összefűző fő szerkezeti vonalak és régiószervező centrumaik Pozsony, Kassa, Munkács, Nagyvárád, Arad, Temesvár, Kolozsvár, Brassó a határokon kívülre kerültek. Az ország területén a korábbi északi térszerkezeti vonal néhány szakaszának kivételével csak a leszakított területek központjaiból kiinduló, vasúthálózatként kiépített centrális összekötő vonalak szakaszai maradtak meg Budapest irányába, de már regionális közvetítő szerep nélkül. A térszervező alközpontok (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr) komoly vonzáster veszteséget szenvedtek azzal, hogy a határ menti helyzetbe kerültek. A –Budapest–Eger–Miskolc–Debrecen–Szeged–Pécs–Székesfehérvár–Budapest vonalon belül alapvetően kis vonzásterű, harmadlagos központok voltak, csak a Nyugat-Dunántúl vegyes ipari agrár- és a Borsodi-Nógrádi térség ipari övezetén belül maradtak meg belső regionális kapcsolatok.

Összefoglalva az ország új, a Kárpát-medencén belüli kijelölt határainak az alábbi komoly, ma is ható térszerkezeti következményei lettek:

- A gazdasági régiók széttördelése;
- A valódi regionális központok leszakítása;
- A regionális alközpontok vonzásterének csökkentése;
- A belső kitöltődés megtorpanása
 - A belső területek városhiánya,
 - Budapest „záródása”;
- A határok elzáró szerepének megjelenése
 - Negatív határ menti periféria-helyzet – a közvetítő kapcsolatok hiánya;
- A térszerkezet tartós egyensúlyvesztése.

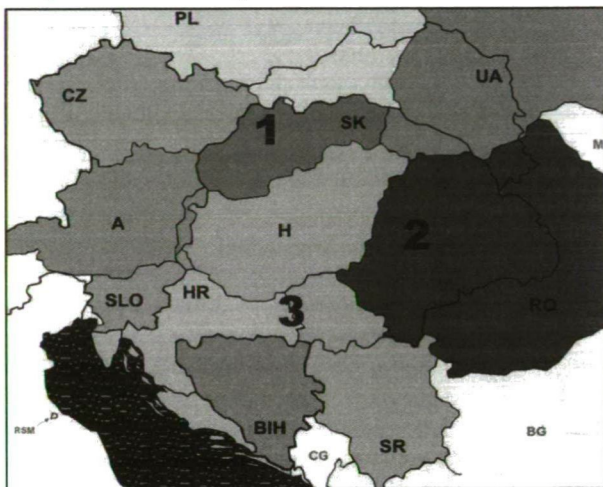
Ezzel hosszú időre rögzült egy sajátosan kettős szerkezet, amelynek domináns része a Budapest körüli központi térség lett, kiegészítője pedig, az innen kiinduló fő közlekedési vonalakat követő kis- és középvárosokat összekötő centrális erővonalak rendszere. A területi aktivitás a közlekedési kapcsolódás csomópontjaiban és a nagyvárosoknál felerősödött, míg a köztes részekben, a közlekedési fő vonalaktól távolodva csökkent és a határoknál, pedig többségében elhalt. A határ menti térségek a külső politikai folyamatok és az ehhez való kényszerű alkalmazkodás révén – néhány tranzit érintkezési irány kivételével – passzívává váltak. Egyoldalúvá vált a közvetlen Budapest felé irányuló áramlás és az onnan induló hatásrendszeri irány, amit a belső – az ország területének felénél is nagyobb – központihiányos térség igénye tovább erősített.

Magyarországon a külső diktátum olyan helyzetet teremtett, amelyre az ország nem volt felkészülve, a belső térfolyamatok átalakítása az első pillanattól kezdve erős kényszerként jelenretkezett, amellyel viszont szemben állt a hivatalos revíziós politika, ezért nehéz feladatként jelentkezett a térszerkezet alakítás elkezdése. A torz és egyensúlytalan szerkezetnek az életre keltése majd két évtizedet igényelt. Paradox módon a korábbi térszerkezet erőltetett elemi váltak a továbbélés bázisává.⁶ A Budapesten felhalmozott gazdasági erőforrások és infrastruktúra, a centrális térkapcsolódások és nem utolsósorban a százötven év alatt „feltöltött” és jelentős agrárterületté váló alföldi agrárterek voltak azok az értékek, amelyekre támaszkodni lehetett.

A ma is ható problémák valódi okai elsősorban hosszabb időtávban és európai térszerkezeti összefüggésekben kereshetők. A térszerkezeti kapcsolódások (népességkoncentrációk térszínei, településhálózat és sűrűség, központok elhelyezkedése, külső hatásirányok stb.) erőteljesen történeti gyökereik voltak és alapvetően a Kárpát-medence egységes működtetésére irányultak. Erre a történeti szerkezetre épült a kiegyezés utáni közel négy évtizedes gazdasági fejlődés területfejlesztési „hozadéka”, amely relatíve rövid időtartamú, de európai viszonylatban is hatalmas mértékű volt. Az ekkor emelt építmények jelentős része, az urbanizációs és városi infrastruktúra, a vasúthálózat, az ipari szerkezet, üzemek, gyárak, egyéb gazdasági létesítmények ma, közel száz év után is meghatározóak a térség egészében.

1. ábra. A köztes gyűrű szerkezeti problémái

Map 1. The structural problems of the succession states

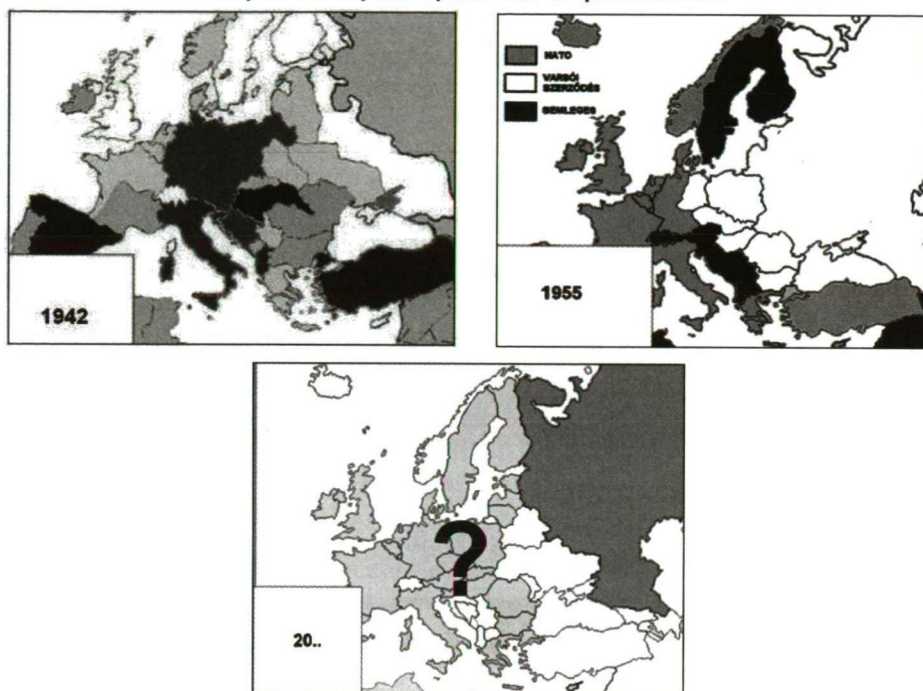
Forrás: A szerző szerkesztése

1. Függőséggel kapcsolható külső tér, kikerülhetetlen a Kárpát-medencei kapcsolódás, periférikus szerkezet.
2. Nincs kapcsolható külső tér, csak a Kárpát-medencén keresztül hatékony, széthúzó szerkezet.
3. Nincs kapcsolható külső tér, csak a Kárpát-medencén belüli rész hatékony, ütköző szerkezet.

Más oldalról a Kárpát-medence egyensúlyi állapota történetileg sokban függött a birodalmi térstruktúrák jelenlététől.⁷ Ezek sokszor és hosszan uralták a Közép-Európa és a Balkán között, a Duna mentén kialakult fő európai áramlási és kapcsolódási zónát, amelynek évezredek óta kulcsterülete volt a Kárpát-medence.⁸ A 19. század végi balkáni egyensúlybomlás után, az első világháborút követően a közép-európai térség is egyensúlyát veszítve esett szét és vett fel igazi Köztes-Európa jellemzőket, amikor elveszítette saját birodalmi struktúráját, Ausztria és Magyarország összefüző állami terét.⁹ A birodalmi vákuum és az új államok egymással is ütköző területi törekvései sajátos helyzetet teremtettek: Létrehozták az egyetlen homogén etnikumú államot, Magyarországot, és ezzel együtt – etnikai állami törekvéseik ellenére – két vagy soknemzetiségű államokká váltak úgy, hogy országuk területén jelentős maradt a magyar etnikai tér.¹⁰ Ezzel – és főleg azzal, hogy Magyarország kulcshelyzete az áramlási zónában területi vesztesége ellenére továbbra is fent maradt – térbeliségüket Magyarországhoz kötötték. Ettől a köteléktől nem tudtak megszabadulni sem kisantanti politikájukkal – amivel paradox módon inkább erősítették – sem elzárkózásukkal.

2. ábra. A kis állami terekre széttagolt kapcsolódási térség labilitása 1920 után folyamatosan behúzza a nagyhatalmi tereket

Map 2. The imperial spaces into Carpathian Basin

Forrás: A szerző szerkesztése

Ebből adódóan a nagytérségben egy olyan állami térstruktúra rendszer jött létre, amelynek magterületében Magyarország állt, körülveve az utódállamok gyűrűjével. Ugyanakkor szomszédságukban pedig megindult az újjá szerveződő nyugati (a német) és keleti (a szovjet) birodalmi struktúra kiépülése. Ebben a helyzetben a határok túldimenzionált szerepet kaptak, csak állami tereket határoltak, egyedüli és erős záró funkcióval, homogén etnikai tereket viszont egyáltalán nem, ráadásul a térség életképességéhez fontos térkapcsolati rendszereket jelentősen megbénították. Mind a mag, mind a gyűrű szerkezeti problémái súlyosak voltak. Az előbbi esetében az egyközpontúság, a centrális szerkezet, a szabad kapcsolódási potenciál és az erőteljes környezeti vonzás, míg az utóbbiak esetében a nehezen illeszthető funkcióterek, az elhaló térszerkezeti vonalak, a peremi központok és a nyugat-európai térkapcsolatokban kikerülhetetlen magyarországi térhelyzet jelentette a megoldhatatlan feladatot. Ennek a helyzetnek természetes következménye lett, hogy ez a labilitás valósággal behúzta a birodalmi tereket a térségbe 1938-ban és 1945-ben. Hatásuk azonban nem hozott javulást, sem az állami tér átrendezésével (1938–1941), sem a korábbi struktúra konzerválásával (1945–1947). Alapvető probléma 1947 után nem a határok helye volt, hanem mind a külső, mind a belső záró szerepük, amelyet tovább súlyosbított a szovjet birodalmi szisztéma kiszolgálása. Mindez törvényszerűen vezetett a kilencvenes évekbeli állami tér széthullásig Csehszlovákia és Jugoszlávia estében.

Magyarország állami terének esetében tehát a határok mást jelentettek az elmúlt évtizedekben, mint az utódállamoknak, elsősorban az államon kívül maradó magyarság leválasztó vonalát és a térkapcsolatok gátját, míg az utódállamoknak állami létük alapját, „védelmi

falát”. Ebből adódóan tudja ma Magyarország szomszédaitól eltérő módon kezelni a térfolyamatokat és kihasználni azt, hogy a nemzetközi érintkezési rendszer felértékelődésével a határok összekötő szerepe került előtérbe (amit az utódállamok ma uniós tagként is kényszerként élnek meg). Pedig ez a helyzet új lehetőséget teremt a Kárpát-medence állami tereinek, mivel a határokon átnyúló térkapcsolatok energikus tényezőként jelennek meg a térszerkezet fejlesztésében.¹¹ Ennek alapvető oka a határok két oldalán megmaradt azonosságokban, és egyben a kialakult különbségekben rejlik. Az előbbieket az egymást megközelítő fejlettségben, hasonló urbanizációs szintben és az összekapcsolható infrastruktúrában nyilvánulnak meg. A határok menti különbségek, pedig mint energiateremtő tényezők jelennek meg, Magyarország esetében három fő „választóvonal” mentén. Legjelentősebb az a „térsg küszöb”, ahol a közép-európai és a balkáni hatótér találkozik. Kettős formában jelenik meg az „ország perem”, az államok közötti pillanatnyi fejlettség és szerveződésbeli különbség, elsősorban a klasszikus nyugat-keleti megoszlásban, vagyis a kelet felé csökkenő fejlettségi állapot alapján. Nyugaton a külső térsg, míg a keleti határoknál (Ukrajna és Románia) a belső térsg fejlettebb volta generálja az érintkezések energiáját. Keleten ugyan az ország kevésbé fejlett térségei találhatók, mégis a fejlettebb struktúrához tartozás jelentős közvetítő és a vonzerőt teremt a gazdaságnak. Területileg koncentráltabban érvényesülnek a „erőtér kapuk”. A be- és kilépő tranzitirányok találkozási pontjai, mint eltérő gazdasági hatóterek kapui működnek és nem csak a két ország közötti gazdasági kapcsolatokra épülnek. Ebből adódóan sajátos módon a Kárpát-medencében ma egy 90 évvel ezelőtti politikai döntés a sok évtizedes problémahalmaz után pozitív térszerkezet alakító hatással jelenik meg, olyannal, amelyben benne rejlik az alapprobléma a belső határok feloldása. Persze mindez ma sem működne nagyhatalmi politika, azaz birodalmi (uniós) tér nélkül, de ennek az új birodalmi térnek a térségre vonatkozó céljai a szándéknyilatkozatoktól eltekintve ma még nehezen kivehetőek, így a folyamat tartóssága kérdéses.

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. Jatepress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
2. Demeter Gábor–Radics Zsolt (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után – az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 151–160.
3. Suba János (2007): A magyar államtér elhatárolódásának kérdéséhez. In: Gulyás L. (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” Baja, 2007. 439–443. old.
4. Gulyás László (2009): Az első világháború és trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 10–112.
5. Demeter Gábor–Radics Zsolt (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után – az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám. 2009/2–3. No. 4–5. pp. 151–160.
6. Csüllög, Gábor (2008) : The role of borders in spatial structure changes. In: István Süli-Zakar (ed.) Neighbours and partners: On the two side of the border. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen 2008. pp. 13–18.
7. Csüllög G. (2010): Birodalmi térszerkezetek a Kárpát-medencében. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. V. évfolyam 1–2. szám 2010. pp. 181–186.
8. Csüllög Gábor (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szebényi A. (szerk.) A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. 334–341. old
9. Nagy Miklós Mihály (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia geostratégiai és katona földrajzi kényszerei. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 31–40.

10. M. Császár Zsuzsa (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Dr. Jakus J.–Dr. Suba J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM – H I M, Budapest, 2008. pp. 164–171.
11. Csüllög, Gábor (2008): The role of borders in spatial structure changes. In: István Süli-Zakar (ed.) Neighbours and partners: On the two side of the border. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen 2008. pp. 13–18.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csüllög Gábor (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szabó A. (szerk.) A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. 334–341. old.
- Csüllög, Gábor (2008): The role of borders in spatial structure changes. In: István Süli-Zakar (ed.) Neighbours and partners: On the two side of the border. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen 2008. pp. 13–18.
- Csüllög G. (2010): Birodalmi térszerkezetek a Kárpát-medencében. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. V. évfolyam 1–2. szám 2010. pp. 181–186.
- Demeter Gábor–Radics Zsolt (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után – az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. In: Közép-Európai Közlemények. II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 151–160.
- Gulyás László (2009): Az első világháború és trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 10–112.
- Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
- Nagy Miklós Mihály (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia geostratégiai és katonai földrajzi kényszerei. In: Közép-Európai Közlemények. II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 31–40.
- M. Császár Zsuzsa (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Dr. Jakus J.–Dr. Suba J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM – H I M, Budapest, 2008. pp. 164–171.
- Suba János (2007): A magyar államtér elhatárolódásának kérdéséhez. In: Gulyás L. (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” Baja, 2007. 439–443. old.